

KOÓS BÁLINT

A SZEGÉNYSÉG ENYHÍTÉSÉT CÉLZÓ FÖLDHASZNÁLAT A VILÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

2011-ben Magyarországon egy kísérleti program indult az aktív foglalkoztatáspolitikai eszköztárba tartozó közfoglalkoztatás mezőgazdasági tevékenységekre való kiterjesztésére. A Heves megyében – Gyöngyöspatán és a környező településeken – elindított mintaprogram részeként a résztvevők önkormányzati területeken növénytermesztési munkákat, valamint erdőtelepítést végeztek. A mintaprogram pozitív értékelését követően a Belügyminisztérium szélesebb kör számára is lehetővé tette a mezőgazdasági közfoglalkoztatást. 2011 októberében a közfoglalkoztatási program kommunikációs felelőse egyenesen úgy nyilatkozott: „Az új típusú közfoglalkoztatás alapterülete a mezőgazdaság” (Samu 2011). A mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokban résztvevők száma évről évre nő, 2015-ben a közfoglalkoztatásban érintett személyek közel ötöde – havi átlagban 37 ezer fő (!) – mezőgazdasági munkákban vett részt.¹ Elképesztően nagy szám ez, főként, ha figyelembe vesszük, hogy ez a mezőgazdaságban dolgozó fizetett munkaerő – az Eurostat adatai alapján 2014-ben 124 800 fő – majd negyedét teszi ki. Míg a közfoglalkoztatás egészét komoly szakmai érdeklődés kíséri (így pl. ÁSZ 2013, Csoba 2010, Hamar 2010, Koltai 2014, Váradai 2010), a mezőgazdasági közfoglalkoztatás mindaddig háttérbe szorult. Jelen írás célja a hazai mezőgazdasági közfoglalkoztatási program vázlatos bemutatása, nemzetközi kontextusba helyezése, s a közmunkát végzők főbb demográfiai és szociális jellemzőinek bemutatása.

A közfoglalkoztatás mint eszköz

A hazai mezőgazdasági közfoglalkoztatási rendszert – tekintettel annak komplex természetére – akár vidékfejlesztési eszköznek is tekinthetnénk, létrejötté azonban sokkal inkább a foglalkoztatáspolitikához, annak is 2011-es átalakításáig nyúlik vissza. Ez az átalakítás nem példa nélküli, hiszen Reagan elnök reformjai nyomán az Amerikai Egyesült Államokban 1981-től sorra indultak olyan programok, amelyek feltételként közcélú munkához kapcsolták a jóléti ellátást (Nathan 2000), ami határozott elmozdulást jelentett a korábban meghatározó welfare-megközelítéstől a workfare-rendszer irányába (Kálmán 2015). A reageni reform egy korábban széleskörűen alkalmazott makrogazdasági anticiklikus eszközhasználatát terjesztette ki egy új területre. Az 1920-as évek közepén az angol liberális

¹ A <http://kozfoglalkoztatatas.bm.hu> adatai alapján (utolsó letöltés: 2016. 05. 03.)

politikus, Lloyd George által javasolt közpolitikai eszköz alapgondolata végül Keynes által vált széles körben ismertté. Arról van szó, hogy ha a piac elégtelen keresletet támaszt a munkaerő iránt, akkor az államnak kell új fizetett munkahelyeket teremtenie (Keynes 1965), hogy a pótlólagos kereslet révén elősegítse a gazdasági fellendülést, s közben a munkanélküliség is mérsékelhető. Az 1929-es gazdasági világválság nyomán világszerte indultak olyan kormányzati, önkormányzati programok, amelyek munkanélküliek számára nyújtottak munkalehetőséget – a legismertebb Rooseveltnél New Deal programja, amely jelentős infrastruktúra-fejlesztések révén teremtett új munkahelyeket. A 1929-es válság hatására Magyarországon is elindultak efféle közmunkaprogramok. Az 1930-ban bevezetett inségadóra, illetve szegényalapra támaszkodva képzettség szerint differenciált közmunkaprogramok indultak az országban. A szakképzettek számára „szükségmunkát”, a képzetlenek számára pedig „ínségmunkát” (Gyáni 2011) szerveztek a nagyobb lélekszámú települések önkormányzatai. A szakképzetlen munkaerő az inségmunka keretein belül jellemzően infrastruktúraépítési (utak, csatornák kialakítása), parkosítási, tereprendezési, erdősítési feladatokat végzett (Magyarosi 2015). Az értelmiségiek számára jóval nehezebb volt munkalehetőséget biztosítani, ők jellemzően a különböző közszolgáltatások (különösen a szegényügyi ellátás) területén helyezkedhettek el, de kérdezőbiztosként a statisztikai hivatal is nagy számban foglalkoztatott szükségmunkásokat.

Az államszocializmus időszakában, a teljes foglalkoztatás idején ilyen típusú közpolitikákra – tekintsük azokat akár foglalkoztatáspolitikai, akár szociális célúaknak – nem volt szükség. A rendszerváltással a helyzet gyökeresen megváltozott (Csoba 2010), 1991-ben a közhasznú foglalkoztatás, 1996-ban a közmunkaprogramok, 2000-ben pedig a közcélú foglalkoztatás került bevezetésre. E programok közös vonása, hogy az ellátás feltételül, a jogosultság megszerzéséhez bizonyos, társadalmi szempontból hasznos munkavégzést kötöttek ki. E programok jellemzően rövid idejűek voltak – a közcélú foglalkoztatás 30 napot jelentett – és viszonylag szűk kört érintettek (ÁSZ 2007). Változást az Út a munkához (UMA) program (2008) hozott, amely jelentős forráskeretet kapott a közcélú foglalkoztatás kiterjesztésére, s új elemként megjelent benne a képzési komponens is: a 35 év alatti, általános iskolát be nem fejezettek számára a képzésen való részvétel kötelezővé vált. Mindhárom hazai közfoglalkoztatási forma esetén minimálbért kaptak a programba bevontak, akik így váltak jogosulttá a jóléti ellátásra (munkanélküli-segély, az UMA idején foglalkoztatást helyettesítő támogatás). A programban résztvevők jellemzően települési közfeladatok ellátásával kapcsolatos munkákat végeztek, elsősorban a közterületek, utak tisztítása, zöldfelületek gondozása, árkok karbantartása volt a feladatuk. E programok rendkívül fontos munkaerő-piaci, szociális feladatot tölthettek be azzal, hogy kötődést, kapcsolatot hoztak létre az elsődleges munkaerőpiacról tartósan kiszorultak és a munka világa közt, hozzájárultak az érintettek munkaképességének valamilyen szintű megőrzéséhez, s többletjövédelmet biztosítottak a nehéz anyagi körülmények közt élők számára. A program értékelését végzők ugyanakkor rámutattak arra, hogy a program foglalkoztatási hatása minimális, az érintett tartós munkanélküliek az elsődleges munkaerőpiacon továbbra sem képesek elhelyezkedni (Váradai 2010, Scharle 2011).

Ebben az időszakban a hazai közfoglalkoztatás cél- és eszközrendszere illeszkedett a fejlett világ országaiban alkalmazott aktív foglalkoztatáspolitikai gyakorlatához. Ennek meg-

felelően a közfoglalkoztatás az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközei közül csupán egy, s nem is a legfontosabb eszköz volt, amely alapvetően egy időszakosnak tekintett gazdasági válság negatív munkaerő-piaci következményeinek enyhítését célozta. Számos országban indultak ilyen közfoglalkoztatási programok globális, illetve regionális válságok nyomán (Subbarao et al. 2012). E programok alapvetően a munkaerőpiacról kiszorultak átmeneti foglalkoztatását szolgálták, hogy a gazdaság strukturális igazodását követően ismételten lehetővé váljon elhelyezkedésük az elsődleges munkaerőpiacon. A közfoglalkoztatás ennek megfelelően hármast célt követett: a munkaképesség megőrzését, a képzettségi szint javítását és az elszegényedés megelőzését.

A közfoglalkoztatás azonban nem csupán a fejlett országokban alkalmazott foglalkoztatáspolitikai eszköz, a fejlődő országokban éppen úgy alkalmazzák, az eltérő feltételek miatt azonban némileg más cél- és eszközrendszerrel. A legfontosabb eltérésnek az tekinthető, hogy a közfoglalkoztatási programok nem időszakos gazdasági sokk, hanem strukturális, tartós problémák kezelését célozzák. Ilyen tartós problémának tekinthetők az alapvető közművek: közlekedés, víz- és energiaellátás infrastrukturális elemeinek hiánya, a mezőgazdaság szűk és időben ingadozó foglalkoztatási kapacitása, amelyet egyes országokban súlyos élelmiszerellátási problémák tetéznek. A klasszikus példának számító Marokkóban 1961-ben indult az a mai napig működő program (Promotion Nationale), amely összekapcsolta a szezonális mezőgazdasági munkanélküliség kezelését és a közlekedési infrastruktúra fejlesztését. A marokkói program célrendszere idővel kibővült, közvetlen területfejlesztési és szociális célok elérése érdekében is alkalmazzák, ennek köszönhetően az elmaradott vidéki területek intézményellátottsága (oktatási, egészségügyi intézmények építése révén), megközelíthetősége javult, és jelentősen fejlődött az ivóvízellátás minősége is (Jalal 2007). Hasonló kezdeményezésnek tekinthetők a bangladesi, az etióp, az indiai, dél-afrikai, argentin közfoglalkoztatási programok.

A fejlődő és fejlett országok közfoglalkoztatási programjai közös vonásokat is mutatnak: alapvetően rövid távú foglalkoztatási lehetőséget biztosítanak a munkanélküliek számára, s jövedelemtranszfer révén mérséklék a szegénységet; ugyanakkor eltérés, hogy a fejlődő országok esetében a fejlesztési, míg a fejlett országok esetében a képzési komponensnek van jelentősége. Ez tükröződik abban is, hogy a fejlődő országokban inkább projektalapú, míg a fejlett országokban elsősorban programalapú megközelítés a jellemző. A fejlődő országok esetében a projektek kiválasztása során egyaránt található top-down (Marokkó), illetve bottom-up megközelítés (India). Marokkóban, ahol az alapvető vonalas infrastruktúra kiépítése volt a fókuszban, a központi szervezés a meghatározó, míg Indiában a választott helyi képviselőkől álló tanács dönt a megvalósítandó fejlesztésekről. (A program effajta megvalósítása, vagyis az érintettek bevonása a fejlesztési döntésekbe Indiában fontos demokratizálási, közösségépítő eszköz.)

A hazai közfoglalkoztatási rendszer

Magyarországon 2011-ben alapvetően átalakult a közfoglalkoztatás rendszere, megszűnt a korábbi közmunkaprogram, a közcélú munka és a közhasznú munkavégzés, ezek helyébe az egységes közfoglalkoztatási rendszer lépett. A közfoglalkoztatási rendszer kialakításakor a deklarált cél² az volt, hogy társadalmilag hasznos, értéket teremtő foglalkoztatási formák révén („segély helyett munka”) biztosítsák a munkaerőpiacról kiszorultak széles köreinek aktivizálását, munkaképességük megőrzését, s hogy munkarutin megszerzésével segítsék elhelyezkedésüket az elsődleges munkaerőpiacon.

A közfoglalkoztatás, 2011-es indulását követően, mind a ráfordított közpénz összege, mind az érintett személyek száma tekintetében korábban nem látott jelentőségre tett szert (1. táblázat). 2014-ben 231 milliárd forint ráfordítás révén a magyar lakosság huszada (5,6%) vett részt valamilyen közfoglalkoztatási programban, amely nemzetközi összehasonlításban is rendkívül magasnak ítéhető (Kálmán 2015).

1. táblázat: A Nemzeti Foglalkoztatási Alap startmunkaprogramjában a kiadási előirányzat mértéke és a közfoglalkoztatási programokban részt vevők létszámadata

Év	Előirányzat, milliárd Ft	A közfoglalkoztatási programokban résztvevők létszámadatai, fő
2011	64,0	35 033
2012	137,5	271 625
2013	180,0	402 693
2014	231,0	561 214
2015	270,0	n. a.

Forrás: Lőrincz 2015.

A hazai közfoglalkoztatási rendszer másik jellemzője, hogy a programban résztvevők nem munka-, hanem egy sajátos közfoglalkoztatási jogviszonyba kerülnek, amely sok tekintetben közel áll a határozott idejű munkaszerződésen alapuló foglalkoztatáshoz: így például jogosultságot biztosít a társadalombiztosítási ellátásokra, fizetett szabadságra (egységesen évi 20 nap), de a közfoglalkoztatottak bére nem éri el a garantált bérminimumot.

² A kormányzat ugyan elkészítette a Közfoglalkoztatási Konceptió 2012–2014 c. dokumentumot, ám ez a nyilvánosság számára nem elérhető (ÁSZ 2013), így csupán a vonatkozó törvényre (2011. évi CVI. tv.) és a kormányzati szereplők kommunikációjára hagyatkozhatunk. A vonatkozó törvény preambuluma alapján: „Az Országgyűlés az értéketermelő közfoglalkoztatás jogi kereteinek megteremtése és a munkaképes lakosság munkához juttatása, az álláskereső foglalkoztatásának elősegítése érdekében az alábbi törvényt alkotja.”

A közfoglalkoztatási programok finanszírozását a Nemzeti Foglalkoztatási Alap biztosítja. Az Alap pénzügyi forrásait a központi költségvetés mellett a szakképzési hozzájárulás, valamint az egészségbiztosítási és munkaerő-piaci járulék egy része és EU-források biztosítják. Az uniós források bevonását a közfoglalkoztatási programok képzési komponense teszi lehetővé – a 2013-ig terjedő költségvetési ciklusban a közfoglalkoztatottak képzését is szolgálta például a TÁMOP 1.1.2, illetve a TÁMOP 2.1.6, Újra tanulok! című program, amelyeket 2014 után a GINOP-6.1.1 Út a munkaerőpiacra, illetve a közép-magyarországi régióban ennek tükörprogramja, a VEKOP-8.1.1 programja követett. A már megvalósult, kiemelt TÁMOP-programok (1.1.2, illetve 2.1.6) összességében 150 milliárd forintnyi forrást biztosítottak az érintettek elhelyezkedési lehetőségeinek javítására, ami jelzi, hogy a közfoglalkoztatási program megvalósítása – a közkeletű vélekedéssel szemben – nem csupán hazai források bevonásával történt meg.

Kistérségi, illetve járási startmunka-mintaprogramok

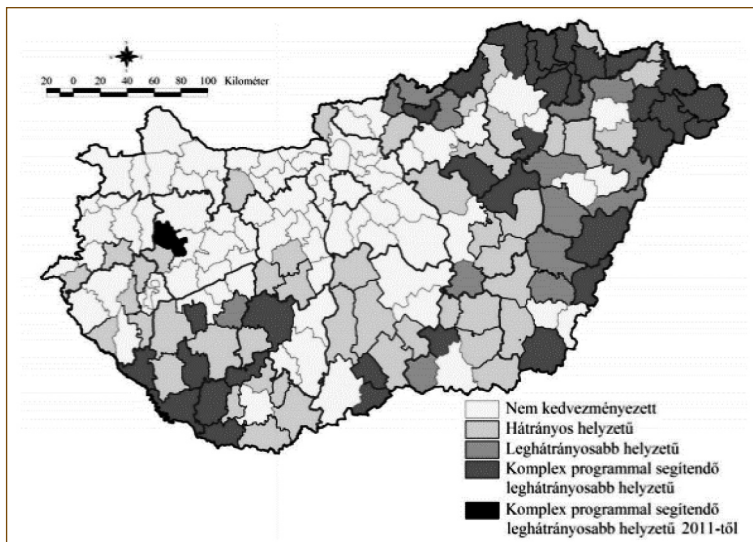
A közfoglalkoztatási programok mezőgazdasági tevékenységekre történő kiterjesztése a 2011-ben induló kistérségi startmunka-mintaprogramokhoz kötődnek. E mintaprogramok több szempontból is újszerűnek bizonyultak, egyrészt területileg célzottak voltak – területfejlesztési, illetőleg településfejlesztési dimenzióval ruházva fel ezt a foglalkoztatáspolitikai eszközt, hiszen csupán a hátrányos helyzetű kistérségekben³, illetve hátrányos helyzetű településeken⁴ indulhattak. A jogosult települések, térségek az ország klasszikus fejletlen, válság sújtotta területeit ölelik fel, ahol tartósan magas munkanélküliség és a szociális problémák halmozódása jellemző (1. ábra).

A mintaprogramok másik fontos új jellemzője, hogy nem rövid idejű, részmunkaidős, hanem hosszabb időtartamú (12 hó) és teljes munkaidős foglalkoztatási lehetőséget teremtenek a rászorulóknak számára. A harmadik, s témánk szempontjából legfontosabb új elem, hogy a mintaprogramokban hangsúlyosan megjelent a mezőgazdasági tevékenység.

³ A hátrányos helyzetű kistérségek körét a 311/2007. (XI. 17.), illetőleg a kedvezményezett járáskörét a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet határozza meg, egyedi miniszteri döntés alapján három további (téli, gyulai, pécsi) kistérségben indulhattak programok.

⁴ Hátrányos helyzetű települések körét előbb a 240/2006. (XI. 30.), majd pedig a 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet határozza meg. Azon települések, amelyek a kormányrendelet alapján nem jogosultak mintaprogram indítására, megyei kormányhivatalok decentralizált kereteiből, egyedi döntések alapján, hosszabb időtartamú közfoglalkoztatási programokat indíthatnak.

1. ábra: A hátrányos helyzetű kistérségi/járási kör, ahol kistérségi startmunka-mintaprogramok indítására van mód

Forrás: Péntes 2014: 15, 15. ábra.

A hagyományosnak mondható településüzemeltetési munkák mellett – csatornák karbantartása, útkarbantartás – ugyanis e települési körben lehetővé vált mezőgazdasági, illetve a helyi sajátosságokra építő programok⁵ megvalósítása is. Ezen értékteremtő közfoglalkoztatási programok közvetlenül növénytermesztési, illetve állattartási tevékenységet jelentenek, amelyek természetbeni hozzájárulást biztosítanak a helyi közétkeztetés számára. Az értékteremtő közfoglalkoztatási programok másik jellemző, de kisebb jelentőségű vonulata ipari jellegű, a településeken például betonelemeket, drótfonatokat készítenek, de egyre több esetben kerül sor a megtermelt mezőgazdasági termékek feldolgozására, illetve tartósítására is, ami leggyakrabban lekvárfőzést, befőttek készítését, húskészítmények előállítását jelenti.

A közfoglalkoztatási programok, így a kistérségi mintaprogramok esetében is hangsúlyos közpolitikai cél, hogy a résztvevők „ne ragadjanak benn” ezeken a másodlagos munkaerő-piaci helyeken,⁶ hanem váljanak alkalmassá és legyenek érdekelték az elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedésre. Ez a cél a legkedvezőtlenebb helyzetű térségekben, ahol a piaci erők nem képesek megfelelő számú munkahelyet teremteni, korántsem tekinthető magától értetődőnek, az érintettek számára ugyanis számos vonzó tulajdon-

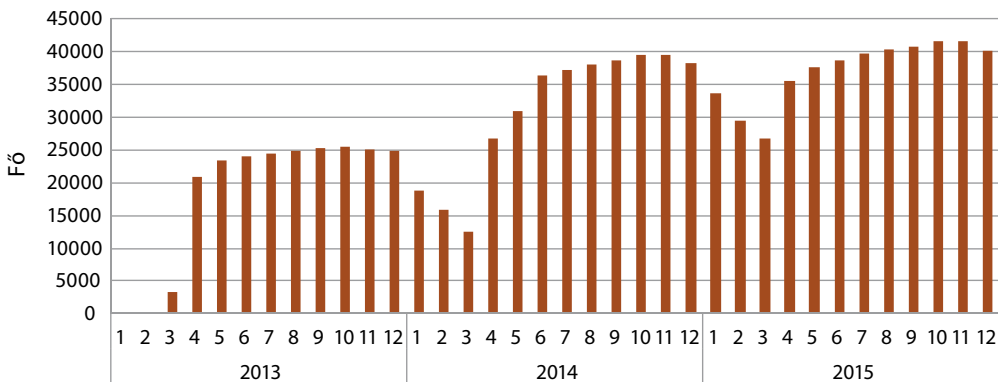
⁵ 2011 és 2014 közt téli és egyéb értékteremtő programelem is működött. 2014. évtől ez önálló elemként megszűnt, s a tevékenység a helyi sajátosságokra épülő programelem részeként végezhető tovább.

⁶ A 2011-es Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Terv a foglalkoztatás három pillérét nevesíti: a nyílt piaci mellett a szociális gazdaságot és a közfoglalkoztatást.

sággal bír a konstrukció. A közfoglalkoztató⁷ számára vonzerőt jelent, hogy nem csupán a közfoglalkoztatottak bérköltségét fedezi a program teljes mértékben, de a tevékenységhez közvetlenül szükséges eszközök, anyagok beszerzésére is bizonyos mértékig (a bevont létszám függvényében a közvetlen költségek 70–100%-ig) fedezetet nyújt. A közfoglalkoztatottak számára pedig vonzerő a hosszú időtartamú,⁸ nyolcórás foglalkoztatás, ami valódi, kézzel fogható, a közösség tagjai számára is látható eredményre vezet, amelynek „jóval nagyobb becsülete van, mint a szemétszedésnek”.

A „beragadási veszély” korántsem tekinthető megalapozatlannak, a hátrányos helyzetű településeken, térségekből megvalósuló mezőgazdasági programokban résztvevők havi átlagos létszáma tartósan magas, sőt emelkedő tendenciát mutat (2. ábra). Ez egyrészt a konstrukció sikerességének is betudható, másrészt a hátrányos helyzetű településeket sújtó kiúttalanságra is rámutat, ahol egyéb lehetőségek hiányában a minimálbért el nem érő fizetésért is emberek tízezrei dolgoznak.

2. ábra: A mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokban résztvevők havi átlagos létszáma, 2013–2015

Saját szerkesztés a BM közfoglalkoztatásra vonatkozó havi jelentései alapján.

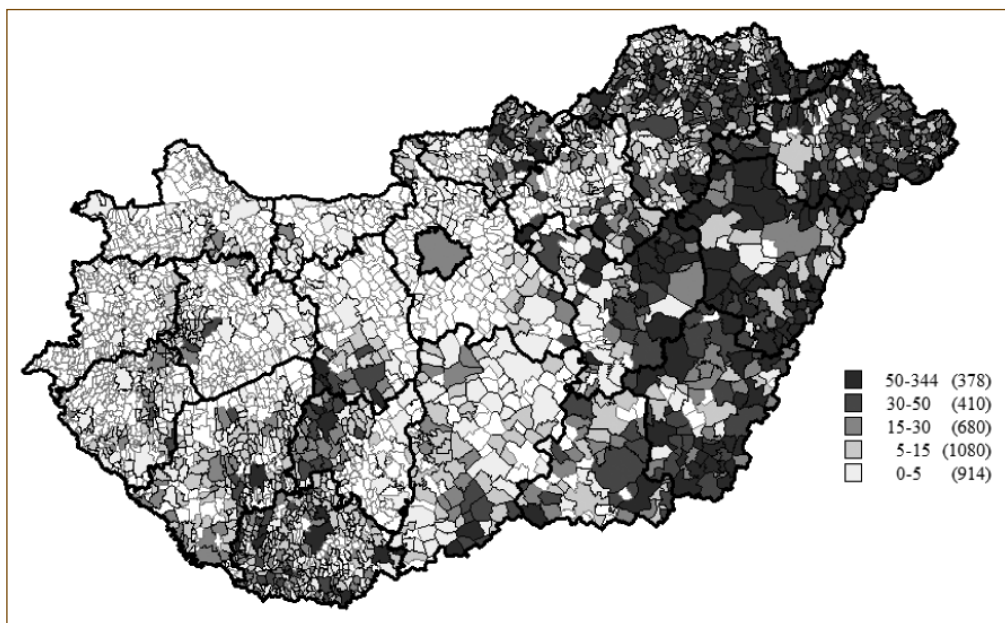
A mezőgazdasági közfoglalkoztatási programok területileg rendkívül erős koncentrátságot mutatnak (3. ábra); a 2014-es adatok alapján (BM 2015) a programban dolgozók közel fele a tiszántúli megyékben (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés, illetve Jász-Nagykun-Szolnok megye) él. Nagyon fontos rámutatni, hogy a mezőgazdasági jellegű közfoglalkoztatási programok új elemet jelentenek, de alapvetően kiegészítő jellegűek. A legfrissebb teljes körű adatok alapján (BM 2015) a közfoglalkoztatottak közel háromnegyede (73%) hátrányos helyzetű településen élt 2014-ben, tehát ahol jogosultak voltak

⁷ A 2011. évi CVI. törvény 1. § (3) alapján közfoglalkoztató lehet (egyebek mellett): helyi és nemzeti önkormányzat, költségvetési szerv, egyházi jogi személy, közhasznú jogállású szervezet, civil szervezet.

⁸ A hosszabb időtartam 2011-től 2013-ig legfeljebb 12 hónapot, 2014-ben legfeljebb 11 hónapot jelentett, 2015-től ismét 12 hónap lett, de ezt legfeljebb további 6 hónappal lehet meghosszabbítani.

kistérségi, járási startmunka-mintaprogramot indítani, de a mezőgazdasági program-
elemen dolgozók aránya országosan csupán 17 százalék volt. Vagyis a mezőgazdasági
közfoglalkoztatás fontos, de a közfoglalkoztatás rendszerén belül országosan korántsem
meghatározó elem. Települési szinten jelentős területi differenciáltságot tárhatunk fel, hi-
szen egyes településeken a mezőgazdasági közfoglalkoztatás meghatározó közfoglalkoz-
tatási elem lehet. Aligha meglepő, ha legnagyobb jelentőségre Baranya, Tolna, Somogy,
Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye aprófalvas területein tett
szert a mezőgazdasági közfoglalkoztatás, míg a nagyobb lélekszámú, nagyhatárú alföldi
településeken, ahol számszerűleg a legtöbb közfoglalkoztatott található, a jelentősége jó-
val kisebb, hiszen ott az egyéb közfoglalkoztatási programokban is sokan dolgoznak.

3. ábra: Mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokban
dolgozók átlagos havi létszáma, 2015

Saját számítás, szerkesztés a BM (2015) adatai alapján.

Földhasználat

A mezőgazdasági közfoglalkoztatási programok megvalósítása tekintetében komoly korlátozó tényező, hogy egyrészt a közfoglalkoztatónak elsősorban saját tulajdonban álló földterületen kell megvalósítania a programot, másrészt hogy a programba bevont földterület nagysága meghatározza⁹ a maximálisan bevonható közfoglalkoztatottak számát. Ez egyben azt is jelenti, hogy mezőgazdasági közfoglalkoztatás lehetőségeit behatárolja a közfoglalkoztató – leggyakrabban a települési önkormányzat – tulajdonában álló mezőgazdasági terület nagysága. Ez természetesen azzal jár, hogy azokon a településeken tehet szert nagy jelentőségre a mezőgazdasági közfoglalkoztatás, ahol a közfoglalkoztatottak száma viszonylag alacsony és az önkormányzat rendelkezik hasznosítható földtulajdonnal, ami az aprófalvas térségek településein gyakrabban előfordul.

Az önkormányzatok mezőgazdasági aktivitását behatárolja, hogy szociális földprogramokra és településfejlesztési célokra csupán 2014-ig szerezhettek földtulajdonjogot, a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény alapján a települési önkormányzatok földhasználati és hasznosítási jogot nem szerezhettek,¹⁰ azaz ilyen módon nem növelhették tovább a mezőgazdasági közfoglalkoztatási programjaikba bevontak számát.

A mezőgazdasági közfoglalkoztatottak demográfiai és szociális jellemzői

A mezőgazdasági közfoglalkoztatottak köréről teljes körű adatokat egyetlen nyilvánosan elérhető publikáció, a Belügyminisztérium által kiadott *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról* című kiadvány közöl (BM 2015). A továbbiakban építünk a 2011 és 2013 közt felvett közfoglalkoztatotti adatokra is, amely a Nemzeti Munkaügyi Hivatal (NMH) által működtetett Foglalkoztatási és Közfoglalkoztatási Adatbázis (FOKA) egyedi adataiból származnak,¹¹ és legfontosabb hozzáadott értékének az tekinthető, hogy információt szolgáltat a közfoglalkoztatottak elhelyezkedési lehetőségeiről.

A mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokba bevontaknak több olyan demográfiai és szociális sajátosságuk van, amelyekkel elkülönülnek egyrészt az elsődleges munkaerőpiacon foglalkoztatottak, másrészt pedig a közfoglalkoztatottak teljes csoportjától. Az első fontos eltérés, hogy a mezőgazdasági programokban felülreprezentáltak a nők (53,7%), ami annak fényében feltétlenül kiemelendő, hogy 2014-ben mind a foglalkozta-

⁹ Egy hektár földterületen alapesetben hat fő foglalkoztatása tervezhető, bár ettől fóliasátrak, üvegházak s egyéb intenzív rendszerek esetében el lehet térni.

¹⁰ Kivételt jelentenek a Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény szerint a települési önkormányzatok ingyenes vagyonkezelésébe adott földek, valamint az egy hektárnál nem nagyobb területű tanyák, amelyek a közfoglalkoztatási programok lebonyolítását segíthetik (2–15 év időtartamra) 263/2010. (XI. 17.) Korm. rendelet alapján.

¹¹ Az adatokat a Költségvetési Tanács megbízásából készített munkához bocsátotta rendelkezésre az NMH (bővebben lásd Molnár et al. 2014).

tottak (45,9%), mind a közfoglalkoztatottak (45,8%), mind pedig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak¹² (25,9%) körében jóval alacsonyabb volt a részesedésük.

A résztvevők kor szerinti megoszlását megvizsgálva (2. táblázat) látható, hogy a mezőgazdasági programok résztvevői egy korcsoportban, a 25 év alatti fiatalok esetében mutatnak markáns eltérést a nyílt piacon foglalkoztatottakkal szemben. A kistérségi mintaprogramok résztvevőinek tizede a 25 évnél fiatalabbak közül kerül ki, ami messze meghaladja a foglalkoztatottak körében tapasztalható (6,4%) arányt, mutatva, hogy sok fiatal közfoglalkoztatási programokban szerzi első munkatapasztalatait.

2. táblázat: A közfoglalkoztatottak és a teljes foglalkoztatotti kör korcsoport szerinti megoszlása, 2014 (%)

	25 év alatti	25–34 éves	35–44 éves	45–54 éves	55 év feletti
Foglalkoztatottak	6,4	22,9	31,3	24,4	15,0
Közfoglalkoztatottak	14,6	21,2	25,0	25,7	13,6
Mezőgazdasági közfoglalkoztatottak	11,7	20,8	27,0	27,1	13,4

Saját számítás a *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról* 8. és 29. táblázat adatai alapján (BM 2015).

A fiatal korosztály nagyobb arányú közfoglalkoztatási részesedésében feltételezhetően az is szerepet játszik, hogy éppen a hátrányos helyzetű térségekben alacsonyabbak az iskolai végzettség mutatói, s alacsonyabb a továbbtanulási hajlandóság is, így a fiatal korosztályhoz tartozók nagyobb arányban jelennek meg a munkaerőpiacon. A 3. táblázat világosan mutatja azt az elképesztő méretű szakadékot, ami a mezőgazdasági közfoglalkoztatottak és a nyílt munkaerőpiacon foglalkoztatottak iskolai végzettsége közt tátong. A foglalkoztatottak teljes csoportjában alig 11,2% rendelkezett legfeljebb általános iskolai végzettséggel, miközben a közfoglalkoztatottak körében ez az arány meghaladta az 55 százalékot is.

A közfoglalkoztatási programok képzési komponense az érintett munkaerő drámaian alacsony képzettségi szintjét kívánta emelni. A TÁMOP 2.1.6 – „Újra tanulok!” elnevezésű kiemelt projekt keretében 2012 őszén kezdődtek meg a nagy létszámot érintő képzések a Türr István Képző és Kutató Intézet bevonásával. A TÁMOP 2.1.6. program kifutása után a GINOP-6.1.1. program – „Alacsony képzettségűek és közfoglalkoztatottak képzése” címet viselő kiemelt projekt keretein belül folytatódik a közfoglalkoztatottakat bevonó képzések megvalósítása.

¹² Saját számítás a KSH 2014-es Lakossági munkaerő-felmérése a mezőgazdaságban foglalkoztatott körében (2.1.7.2. statad tábla) alapján. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf005a.html (utolsó letöltés: 2016. 05. 03.)

3. táblázat: A közfoglalkoztatottak száma és megoszlása pillérenként, iskolai végzettség szerint, 2014

	Legfeljebb ált isk.	Szaktunokás, szakiskola	Szakközép, gimnázium	Felsőfok	Összesen	Összesen
	százalék					fő
Mezőgazdasági program (Kistérségi startmunka-mintaprogramokon belül)	55,2	30,1	13,8	1,0	100	31 050
Kistérségi startmunka-mintaprogramok összesen	56,0	29,8	13,3	1,0	100	59 290
Országos közfoglalkoztatási programok	44,0	30,4	21,2	4,3	100	30 921
Hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás	54,7	26,3	16,9	2,1	100	88 639
Összes közfoglalkoztatási program	53,3	28,1	16,5	2,1	100	178 850
<i>Foglalkoztatottak összesen</i>	<i>11,2</i>	<i>28,3</i>	<i>33,8</i>	<i>26,6</i>	<i>100</i>	<i>–</i>

Számítás a *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról* 13. és 30. táblázat adatai alapján (BM 2015).

A képzések célja kettős: egyrészt a közfoglalkoztatottakat kívánja betanítani a mezőgazdasági közfoglalkoztatási munkák elvégzésére, másrészt pedig olyan hasznosítható tudást szeretne átadni, amelynek révén az érintettek östermelővé, illetve szociális szövetkezeti dolgozóvá válhatnak a közfoglalkoztatásból való kikerülésük után (ÁSZ 2013). Témánk szempontjából a kistérségi startmunkaprogramok esetében kötelező képzések három csoportja releváns, a háztáji növénytermesztés és tartósítás (18 hónap), a háztáji állattartás (12 hónap), illetve a háztáji növénytermesztés és állattartás (24 hónap). Fontos rámutatni arra, hogy a megvalósított képzések az elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedési lehetőségeket nem bővítik érdemben, inkább a ház körüli növénytermesztés beindítását segítik, esetleg javítják a szociális szövetkezetek létrehozásának, működtetésének esélyeit. A mezőgazdaságban is egyre inkább érzékelhető a képzett munkaerő – például mezőgazdasági gépkezelő, nehézgépkezelő – iránti kereslet erősödése, ám a közfoglalkoztatási programok képzési része nem az árutermelő mezőgazdaság munkaerő-keresletére reflektál, hiszen a közfoglalkoztatásból kikerülők legfeljebb betanított mezőgazdasági szezonmunkák elvégzésére készek.

A mezőgazdasági jellegű közfoglalkoztatás nem csupán a bizonytalan lábakon álló szociális szövetkezetekkel, hanem az Emberi Erőforrások Minisztériuma (Emmi) által támogatott szociális földprogramokkal is összekapcsolódik. E szociális földprogramok részeként működik a „Közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó szociális földprogram”, amely álláskeresők munkavállalását támogatja, illetve 2012 és 2014 közt volt elérhető a „Kertkultúra és kislattartási alprogram”, amely a háztáji gazdálkodást elterjedését ösztönözte a szociálisan rászoruló körében. A harmadik, az „Eszközbeszerzési és fejlesztési alprogram” a mező-

gazdasági termelést folytató szervezetek piacra jutását támogatta 2016-ig, segítve ezzel a bevételi források diverzifikációját, a támogatásfüggőség mérséklését. Megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokra nagyobb hangsúlyt helyező településeken a szociális földprogram iránt is nagyobb érdeklődés nyilvánult meg (4. táblázat): a támogatott pályázó településeken rendre magasabb a mezőgazdasági közfoglalkoztatottak átlagos havi létszáma és aránya, igazolva azt a tereptapasztalatot, miszerint a mezőgazdasági közfoglalkoztatásra nagy hangsúlyt helyező települések minden lehetséges forrást igyekeznek a tevékenység fejlesztésére, az eszközállomány bővítésére, javítására felhasználni.

4. táblázat: Mezőgazdasági közfoglalkoztatási programok és szociális földprogramban részt vevő települések összekapcsolódása

Emmi által kiírt szociális földprogram, 2012–2015	Települések száma, db	Közfoglalkoztatottak átlagos havi létszáma, 2015, fő	Mezőgazdasági közfoglalkoztatottak átlagos havi létszáma, 2015, fő	Mezőgazdasági közfoglalkoztatottak aránya, 2015, %
Nem volt támogatott szociális földprogram pályázat	2894	60,0	10,3	17,2
Támogatott szociális földprogram pályázat	261	129,0	28,0	21,7
<i>Települések összesen</i>	<i>3155</i>	<i>65,7</i>	<i>11,8</i>	<i>17,9</i>

Elhelyezkedési lehetőségek

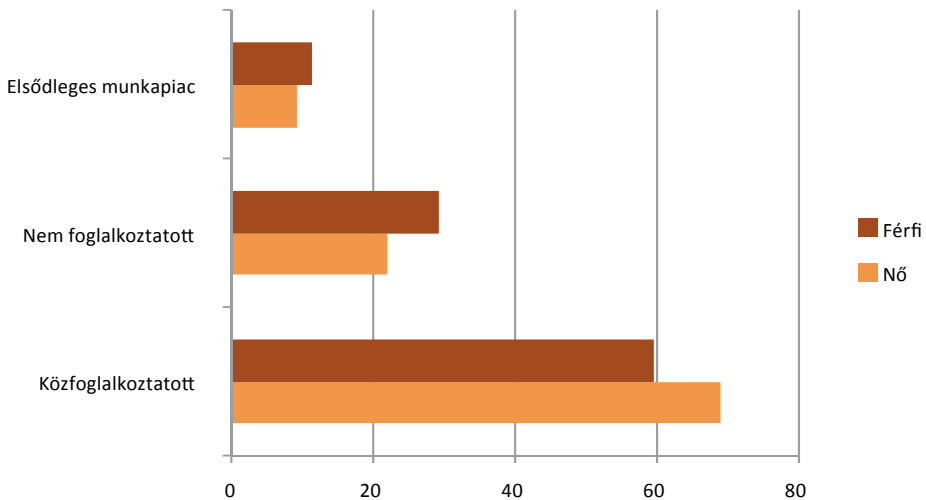
Mind az Út a munkához (Váradi 2010, Scharle 2011), mind pedig a közfoglalkoztatási programok értékelése (Molnár et al. 2014, Cseres-Gergely–Molnár 2014) arra mutatott rá, hogy a programok lebonyolítását követően a résztvevők csekély része tud csak elhelyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon, nagy a valószínűsége, hogy a résztvevő újból valamilyen közfoglalkoztatási programban tűnik fel. A vizsgált időszak első évében (2011. IV. negyedévtől 2012. III. negyedévig) a közfoglalkoztatási programok lezárultát követő 180. napon a résztvevők 17,2 százaléka, egy évvel később (2012. IV. n.év–2013. III. n.év) pedig már csak 12,8 százaléka volt foglalkoztatott az elsődleges munkapiacra (Cseres-Gergely–Molnár 2014: 218), azaz meglehetősen szűk körben érvényesült a munka világába való visszavezetés.

Molnár és szerzőtársai feltárták, hogy a közfoglalkoztatásból kikerülők elhelyezkedési esélyei akkor a legrosszabbak, ha az ország hátrányos helyzetű térségeiben élnek, alacsony iskolai végzettségűek, a közfoglalkoztatást az önkormányzatok szervezik hosszabb időtartamra, és egyszerű betanított jellegű munkát kell végezni (Molnár et al. 2014). A fel-

sorolt jellemzők sajnálatosan pontosan illenek a mezőgazdasági közfoglalkoztatási programokra, így aligha csodálkozhatunk, ha a kistérségi startmunkaprogramok résztvevői körében még alacsonyabb az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezkedők aránya. Míg a teljes közfoglalkoztatotti kör esetében Molnár és munkatársai úgy találták, hogy a nyers kilépési ráta 17,2% volt, a mezőgazdasági programokban résztvevők körében ez csupán 9,9% volt, azaz a közfoglalkoztatottak alig tizede tudott az elsődleges munkaerőpiacon megélhetést találni.

A mezőgazdasági közfoglalkoztatottak döntő része (65%) a rendszerben maradt és újból valamilyen közfoglalkoztatási programban dolgozott. Nemek szerinti megoszlást vizsgálva (4. ábra) látható, hogy a férfiak körében némileg magasabb azok aránya, akik piaci foglalkoztatást találtak (11,3% vs. 9%), míg a nők között az újból közfoglalkoztatásba kerültek aránya magasabb (68,8% vs. 59,4%).

4. ábra: A közfoglalkoztatási program lezárultát követő 180. napon az érintettek nemek és munkaerő-piaci státusz szerinti megoszlása (%)

Saját számítás, szerkesztés az NMH FOKA 2011–2013 évi adatbázisának egyedi adatai alapján.

Az elhelyezkedési esélyekre ható tényezőket, külön a mezőgazdasági közfoglalkoztatottakra megvizsgálva, láthatóvá válnak a program jellemzői. A mintaprogramok sajátosságai miatt több tényező (időtartam, munka bonyolultsága, területiség) hatása nem volt vizsgálható, így csupán a legelemibb jellemzők – nem, életkor, iskolai végzettség – hatásait probit regressziós modellel becsülve (5. táblázat) azt mondhatjuk, hogy a mezőgazdasági közfoglalkoztatásból leginkább a fiatal férfiak tudnak elhelyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon. A másik oldalról vizsgálva a kérdést, az idősebb nők számára nagyobb valószínűséggel egy újbóli közfoglalkoztatás biztosítja majd a megélhetést.

5. táblázat: Mezőgazdasági közfoglalkoztatási programban résztvevők munkapiacra való kilépés esélyeire ható tényezők

	Elsődleges munkapiacra való elhelyezkedés	Újból közfoglalkoztatottá válás
Életkor	Fiatalabbak körében nagyobb esély	Idősebbek esetében nagyobb esély
Iskolai végzettség	Nagyon gyenge pozitív kapcsolat	Nagyon gyenge negatív kapcsolat
Nem	Férfiak esetében nagyobb esély	Nők esetében nagyobb esély

Saját számítás az NMH FOKA 2011–2013. évi adatbázisának egyedi adatai alapján, probit regressziós modellel becsülve a hatásokat.

További sajátosság, hogy az iskolai végzettség emelkedése csekély mértékben befolyásolja az elhelyezkedési esélyeket, mintha a hátrányos helyzetű térségekben a képzettebb közfoglalkoztatottak is hajlamosak lennének beragadni a hosszabb időtartamú foglalkoztatási lehetőséget nyújtó programokban. Ez egybecseng a tereptapasztalatokkal: amint azt e kötetben Váradí Monika írása igazolja, a mezőgazdasági program a közfoglalkoztatás leginkább megbecsült területe, ahová a legmegbízhatóbbnak, legszorgalmasabbnak tartott résztvevőket helyezik, akiket a közfoglalkoztatást szervezők igyekeznek a rendszerben tartani.¹³

Összegzés

A hazai foglalkoztatáspolitikai évtized eleje bekövetkezett átalakítása, a workfare jellegének erősítése alapjaiban formálta át a hazai közfoglalkoztatási rendszert. Az eredetileg átmeneti foglalkoztatást biztosító aktív foglalkoztatáspolitikai eszközökből univerzális, majd minden álláskereső számára elérhető, garantált elhelyezkedési lehetőséggé vált. A kötet e blokkjának két további tanulmánya tárgyalja, ha eltérő szempontból és hangsúlyokkal is, a mezőgazdasági startmunkaprogramok jelentőségét a hátrányos helyzetű települések életében.¹⁴ A közfoglalkoztatás új rendszerében kiemelt szerep jutott az értékteremtő, s ezen belül is a mezőgazdasági programoknak. Váradí Monika tanulmányában (lásd a kötetben) arról számol be, hogy a startprogramot övező messzemenő elégedettség hátterében több tényezőt is azonosíthatunk. A mezőgazdasági programban való részvétel az érintettek számára ugyan a minimálbérnél alacsonyabb fizetést, de hosszabb, nemritkán lényegében tartós foglalkoztatást és biztos, rendszeres bevételt jelent, és nem egy eset-

¹³ A tereptapasztalatok arra is felhívták a figyelmet, hogy nem egy településen van arra példa, hogy a kvalifikáltabb közfoglalkoztatottak papíron a mezőgazdasági programban dolgoznak, gyakorlatilag azonban a hivatalban vagy más önkormányzati intézményben végeznek a képzésüknek megfelelő munkát. Hivatalos, elemezhető adatok erről a gyakorlatról azonban, értelemszerűen, nem állnak rendelkezésre.

¹⁴ Kiss Márta tanulmánya is e blokk végén kapott helyet a közfoglalkoztatásra épülő LEADER Programból támogatott fejlesztések érintettsége miatt. (a szerk.)

ben az idénymunka és az ingázással járó elhelyezkedés alternatívájává vált. A településvezetők nemcsak azért üdvözlik a programot, mert alapvetően elfogadják a workfare filozófiáját és gyakorlatát, hanem mert a startmunka a helyi fejlesztések jószerivel kizárólagos forrásává vált. A mezőgazdasági startprogramok tervezése és megvalósítása ugyan a tárca által megszabott szabályok és keretek között zajlik, a közfoglalkoztatás „arcai” a helyi önkormányzatok szegénységet kezelő és fejlesztési politikáinak tükrében igen változatosak. A leginnovatívabb helyi gyakorlatokban nem csupán foglalkoztatási és fejlesztési elemeket láthatunk, hanem a szociális munka, közösségfejlesztés eszköztárának bevonására való törekvéseket is azonosíthatunk. Ezek azonban nem a közfoglalkoztatás rendszeréből fakadó sajátosságok, hanem egy-egy elkötelezett településvezetés és szakembergárda munkájának eredményei. Ugyanez mondható el azokról a közfoglalkoztatási programokra épülő fejlesztési projektekről, amelyek afféle határmezsgyeként, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program LEADER intézkedéséből kapott támogatás révén valósulhattak meg, és amelyek helyi termék feldolgozást, foglalkoztatást és közösségfejlesztést egyaránt céloztak (lásd Kiss Márta tanulmányát a kötetben).

A mezőgazdasági tevékenység, vagy kicsit tágabban, a közfoglalkoztatás fizikai termékek előállításával való összekapcsolása ritka a nemzetközi szinten, mivel feltételezhető, hogy az állami forrásokkal támogatott termelés, közvetve vagy közvetlenül a piaci versenyzők helyzetét fogja rontani. Argentínában és Indiában, ahol a közfoglalkoztatási programok keretén belül mezőgazdasági tevékenységek is megjelentek, nem kerülnek piaci forgalomba a megtermelt mezőgazdasági termékek, hanem a rászorulóknak étkeztetésére használják fel azokat. A hazai gyakorlat e tekintetben legalábbis kétarcú, hiszen egyfelől határozott elvárás a piaczavarás elkerülése, másfelől cél a fejlesztési projektek saját lábra állása, önfenntartóvá válása, ami végső soron a valódi piacra való kilépést jelenti. Az önállóvá válás központilag preferált útja a szociális szövetkezetek létrehozása. Keller és szerzőtársai tanulmányukban (lásd a kötetben) helyi mezőgazdasági tartalmú gazdaságfejlesztési programokat mutatnak be és elemeznek. Eredményeik arra utalnak, hogy azok az önkormányzati szervezésű programok tudnak hosszabb ideig fennmaradni, amelyeknek sikerül a piacon megvetni a lábukat, amelyeket az állami, piaci és civil szereplők tartós együttműködése, a decentralizált döntéshozatal (vagy legalábbis az erre való törekvés) jellemez. A közfoglalkoztatás minden vizsgált önkormányzati szervezésű programban meghatározó szerepet játszik, azokon a településeken azonban, ahol az elmúlt években a startprogram lett a gazdaságfejlesztési program kizárólagos alapja, az eszközök, források és a további fejlesztések tekintetében egyaránt jelentős mértékű zsugorodás, visszaesés jellemző. A szociális szövetkezeteket általában jellemző forráshiány, a visszatérő likviditási problémák – amelyeket nemegyszer az alapító magánszemély tagok kölcsönei segítenek áthidalni –, fokozottan jelentkeznek a közfoglalkoztatásból kinövő, a települési önkormányzatok tagságával létrejövő szociális szövetkezetek esetében is. A tapasztalatok szerint a települési önkormányzatok több megfontolásból ódzkodnak is e szociális szövetkezetek létrehozásától. Nem látják biztosítottnak a piaci megkapaszkodás lehetőségét, nem szívesen adják át a startprogram keretében felhalmozott jelentős eszközállományt a szövetkezet számára, a közfoglalkoztatottakat sem tartják alkalmasnak arra, hogy felelős tagokká váljanak, s akik ugyanakkor ugyanolyan szavazati joggal rendelkeznek a szövetkezetben, mint a polgár-

mester. Az empirikus kutatási eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy jelentős állami és/vagy uniós források, valamint támogatási ösztönzők hiányában nem számolhatunk a közfoglalkoztatásból kisarjadó szociális szövetkezetek látványos bővülésére. Ami ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a startmunkaprogramok fennmaradása, fenntarthatósága alapvetően az állami támogatáson múlik.

Irodalom¹⁵

- ÁSZ (2007): *A közmunkaprogramok támogatására fordított pénzeszközök hasznosulásának ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék 0732 számú jelenése, Budapest, 2007. szeptember. <http://docplayer.hu/2364922-Jelentes-a-kozmunkaprogramok-tamogatasa-ra-forditott-penzeszkozok-hasznosulasanak-ellenorzeserol-0732-2007-szeptember.html>
- ÁSZ (2013): *Jelentés a közfoglalkoztatás és a hozzá kapcsolódó képzési programok támogatási rendszere hatékonyságának, eredményességének ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék 13097. jelentése. Budapest, 2013. szeptember. <http://infoszab.budapest.hu:8080/GetSpFile.aspx?File=tevekenyseg/ASzVizsgalatokEllenorzesek/%C3%81SZ%20jelent%C3%A9s%20K%C3%B6zfoglalkoztat%C3%A1s.pdf>
- BM (2015): *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról*. Belügyminisztérium, Közfoglalkoztatási és Vízügyi Helyettes Államtitkárság, Budapest, 2015. október. <http://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/download/e/fe/21000/%C3%89ves%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%202014.pdf>
- Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György (2014): Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi R riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 204–225. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b331.pdf>
- Csoba Judit (2010): „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20 (1), 26–50. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_1_26_50_csobaj.pdf
- Gyáni Gábor (2011): Közmunka a Horthy-korban. Az állami szociálpolitika megoldási kísérletei. *História*, 33 (7), 30–33. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2011-07/Gyani.pdf>
- Hamar Anna (2010): Megújuló folytonosság. Közfoglalkoztatás egy észak-alföldi kistérségben. *Esély*, 21 (1), 65–78. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/04hamar.indd.pdf
- Jalal, Hind (2007): *Promotion Nationale: Forty-Five Years of Experience of Public Works in Morocco*. The Levy Economics Institute Working Paper No 524. http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_524.pdf
- Kálmán Judit (2015): A közfoglalkoztatási programok háttere és nemzetközi tapasztalatai. In Fazekas Károly – Varga Júlia (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2014*. MTA KRTK RKI, Budapest, 42–65. http://www.mtakti.hu/file/download/mt_2014_hun/egyben.pdf

¹⁵ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének dátuma a kézirat lezárásának időpontja: 2016. 05. 03.

- Keynes, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest: KJK. <http://tek.bke.hu/keynes120/magyar/konyvek.html>
- Koltai Luca (2014): A közfoglalkoztatottak jellemzői. *Munkaügyi Szemle*, 58 (3), 60–69.
- Lőrincz Leó (2015): *A közfoglalkoztatás főbb prioritásai 2015. évben*. Előadás a Magyar Önkormányzati Szövetség által megrendezett Vidékfejlesztés, mint fenntartható fejlődés c. konferencián, Nyírbátor, 2015. március 25. <http://www.moszlap.hu/uploads/files/lorinczleoeloadasanyirbator20150325.pptx>
- Magyarosi Ádám (2015): A kabai népkonyha intézménye a világgazdasági válság időszakában (1933–1935). *Új nézőpont*, 1 (3–4), 51–76. http://epa.oszk.hu/02500/02586/00003/pdf/EPA02586_uj_nezopont_2014_03-04_51-76.pdf
- Molnár György – Bakó Tamás – Cseres-Gergely Zsombor – Kálmán Judit – Szabó Tibor (2014): *A munkaerőpiac peremén lévők és a költségvetés*. Budapest: MTA KRTK KTI. <http://www.parlament.hu/documents/126660/133966/MTA+KRTK+KTI+A+munkaer%C5%20%91piac+perem%C3%A9n+l%C3%A9v%C5%91k+%C3%A9s+a+k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s+jav%C3%ADtott.pdf/ba01c982-873e-416c-8b7f-c6684fe55db8>
- Nathan, Richard P. (2000): *Social Science in Government. The Role of Policy Researchers*. Albany: The Rockefeller Institute Press.
- NMH (2012): 2011. évben befejezett főbb aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök hatékonyságának vizsgálata. Budapest: Nemzeti Munkaügyi Hivatal. http://www.nfsz.gov.hu/resource.aspx?ResourceID=afsz_stat_fobb_aktiv_eszkozok_merop_2011.
- Pénzes János (2014): *A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései Magyarországon*. Elektronikus oktatási segédanyag földrajz BSc, geográfus és földrajz tanárszakos MSc hallgatók számára. Debrecen: Debreceni Egyetem TTK. <http://human.geo.science.unideb.hu/sites/default/files/Kedvezm%C3%A9nyezett%20t%C3%A9rs%C3%A9gek%20%C3%A9s%20telep%C3%BCI%C3%A9sek.pdf>
- Samu Attila (2011): *Három hónapja startolt a helyettes államtitkárság*. A közfoglalkoztatási program kommunikációs felelőse által kiadott kommunikáció – 2011. október 1. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/kozfoglalkoztatasi-helyettes-allamtitkarsag/hirek/harom-honapja-startolt-a-helyettes-allamtitkarsag>
- Scharle Ágota (2011): *A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre*. Budapest: Budapest Intézet – Hétfá Elemző Központ. http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_kozcelu_kut_jelentes_2011aug30.pdf
- Subbarao, Kalandhi – Ninno, Carlo del – Andrews, Colin – Rodríguez-Alas, Claudia (2012): *Public Works as a Safety Net: Design, Evidence, and Implementation*. Washington, DC: World Bank. <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-8968-3>
- Váradi Monika Mária (2010): A közfoglalkoztatás útjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben, *Esély*, 21 (1), 79–99. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/05varadi.indd.pdf